

मानव इतिहास र लैंगिकता निर्माण

Human History & Gender Construction:

शान्ति पोखेल भूपाल
सह-प्राध्यापक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस

सारसंक्षेप:

शारीरिक असमानताकै आधारमा समाजले लैंगिकता निर्माण गरी महिला र पुरुषलाई फरक फरक दायित्व सुम्पिन्छ। पुरुषलाई परिवारका निम्ति दानापानी जुटाउने र सुरक्षाको प्रत्याभूत गराउने कार्य सुम्पिन्छ भने महिलालाई घरभित्रको व्यवस्थापन। यस कार्यले समाजमा सार्वजनिक र निजी परिधि खडा हुन्छ। जसले पुरुषलाई साहसी र सर्वशक्तिमान बनाउँछ तर महिलालाई हीनताबोधका साथै शक्तिविहीनताको अवस्था सृजना गराउँछ। परिणामस्वरूप समाजमा असमानता विभेद तथा अन्यायको जन्म हुन्छ। सरल अवस्थाका सरल नियमहरु क्रमिक रुपमा जटिलतातर्फ उन्मुख हुन्छन्। स्त्रीपुरुषविचका विभेद तथा अन्याय चरम सीमामा पुग्छन्। असमान शक्तिसम्बन्ध स्थापित हुन्छ। त्यसका विरुद्ध महिलाहरु हक, अधिकार प्राप्तिका निम्ति संघर्षमा उत्रिन्छन्। केही मात्रामा सफलता प्राप्त हुन्छ। तर सदियौंदेखि जरा गाडेर रहेको परम्परा र रुढिवादिताले प्राप्त अधिकारको कार्यान्वयनमा बाधा पुऱ्याइरहन्छन्। त्यसबाट छुटकारा प्राप्त गर्न महिला पुरुष दुवैको मनोविज्ञानमा पितृसत्तात्मक सोचमा सकारात्मक परिवर्तन आवश्यक छ।

मुख्य शब्दावली:

शारीरिक अवस्था, प्रकृया, पितृसत्ता, पुरुषप्रधानता, मूल्य, मान्यता।

परिचय:

मानवीय समाजको इतिहास केलाउने हो भने सन्तानोत्पादक भूमिकाको कारण नै महिलाहरुको क्रियाकलाप घरभित्र सीमित रहन गयो। परिवारका सदस्यहरुको भैतिक आवश्यकता बारे अनुभूतिशील हुनुका साथै उनीहरुको संवेगात्मक आवश्यकतामा पनि संवेदनशील हुनसक्ने क्षमताले नै महिलाहरु परिवारको प्राथमिक आवश्यकताको पूर्तिमा समर्पित भए। महिलाहरुको सामाजिक समर्पण र बलिदानले नै पुरुषहरु घरपरिवारको दायित्वबाट फुक्का हुँदै गए। उनीहरुलाई आफ्नो क्रियाकलापको परिवेश विस्तार गर्दै लाने फुर्सद मिल्यो। तर जतिजति पुरुष जातिको सामाजिक परिवेशको विस्तार र विकास हुँदै गयो उतिउति महिला जातिको सामाजिक समर्पण र बलिदानको अवमूल्यन हुँदै गयो। विस्तारै महिला जाति तिरस्कृत हुँदै गए। पुरुष जाति आफ्नो स्वामीत्व कायम राख्ने प्रकृत्यामा महिलाहरुको शोषण समेत गर्नथाले। यसरी मानव समाजले जतिजति विकास गर्दै गए उतिउति महिलाहरुको समग्र स्वतन्त्रता अपहरण हुँदै गयो (भद्रा २०१६)।

विषयप्रवेश:

मानव समाजको उषाकालमा सूक्ष्म रूपले विजारोपण भएको महिलापुरुषविचको विभेद क्रमिक रूपले फराकिलो हुँदै गयो । महिला पुरुषको अधीनमा रहने स्थिति, सृजना भयो । महिला पुरुषका गुण, विशेषता, भूमिका, हैसियत, साधन स्रोतमा पहुँच, नियन्त्रणआदि जैविक तथा शारीरिक भिन्नताले निर्धारण गर्छ । शरीरका कारणले नै महिला पुरुषविचको असमानता र अन्तर रहेको हो भन्ने अन्यायपूर्ण विचार र व्यवहार विकास भयो । असमान र शोषणयुक्त कार्यको सामनार्थ लैगिङ (Gender) अवधारणाको अभ्युदय भएको तर्क महिलावादी दार्शनिकहरूको छ ।

शारीरिक बनोटलाई नै विभेद तथा असमानताको मुख्य कारकतत्व मान्ने सन्दर्भमा बुभ्नु पर्ने तथ्यगत विषयहरू लिंग र लैगिकता हुन् । लिंग (Sex) नितान्त शारीरिक, जैवीय (Biological) तथा जैवी आनुवंशिक (Bio-genetic) अवधारणा हो । यो शरीरको बनोटसँग सम्बन्धित छ । महिला र पुरुषको शारीरिक बनोटमा Hormonal Pattern ले भिन्नता जनाउँछ । महिला गर्भ धारणा गर्छिन् बच्चा जन्माउँछिन्, स्तनपान गराउँछिन् । तर पुरुषमा बीज उत्पादन गर्ने क्षमतामात्र हुन्छ । यही जैविकीय भिन्नताले नै महिलाहरू कमजोर भएका हुन् भन्ने आधारमा समाजले जैवसांस्कृतिक (Bio-Culture) निर्माण गरी उनीहरूलाई दोस्रो दर्जा दिलायो । यस्तो विभेदयुक्त परिपाटि तथा नियम निर्माणले असमान सामाजिक व्यवस्था सूत्रपात भयो । स्त्री र पुरुषका व्यवहार र सम्बन्धमा फरक सोच विचार प्रस्तुत गरिए । जहाँ यस्ता कार्यहरू पुरुषले मात्र गर्ने र यी कार्यहरू महिलाले मात्र गर्ने भनी निश्चित रूपमा उनीहरूका विचमा श्रमविभाजनको रेखा कोरियो । सम्बन्धका आधारहरू निर्माण गरिए । निश्चित स्थान र भूमिका (Status and Role) तोकिए । समाजले आशा गरेअनुरूपका आचरणहरू निर्धारण भए र गर्नुपर्ने व्यवहार तोकिए । निर्मित नीति, नियम, उपनियमहरूले महिलाहरूलाई कर्तव्यको भारी भिराइयो भने अधिकारहरू संकुचित गरियो । यस सम्बन्धमा महिलावादी समाज दार्शनिक ऐन ओकली (१९८५) ले आफ्नो विचार यसरी प्रस्तुत गर्दछिन् “लिंगले विशेष” गरी व्यक्तिको जैविकीय पुरुषत्व र नारीत्वलाई जनाउने गर्दछ । लैगिकताले पुरुषत्व र नारीत्वको सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक पक्षलाई जनाउँछ” । यस सम्बन्धमा गिडेन्स (२००१) ले आफ्नो विचार यसरी प्रस्तुत गर्दछन् । “लिंग (Sex) शब्दले महिला र पुरुष शरीरको भिन्नता जनाउँछ र लैगिकताले मनोवैज्ञानिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक भिन्नतालाई बुझाउँछ” ।

समस्या :

सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थाद्वारा निर्मित लैगिकताले शारीरिक लिंगमा आधारित हाड मासुको पिण्डलाई स्त्रीत्व र पुरुषत्वको गुणले सजिसजाउ गरी एउटा वर्गलाई शासक बनाउने र अर्को वर्गलाई शसित बनाउने बृहत् व्यवस्था खडा गरेको हो। समाज सार्वजनिक र निजीक्षेत्रमा विभाजित भएको हो । एउटा वर्ग आयआर्जन क्षेत्रको मालिक र अर्को निजी क्षेत्रको परिधिमा सदा परतन्त्र वा आश्रित भई उसैको मुख ताक्नुपर्ने अवस्था सृजना हुनु के महिला र पुरुषको शारीरिक भूमिका कै प्रभाव हो ? भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास यस लेखमा गरिएको छ ।

उद्देश्य:

सरल रूपमा निर्माण भएको आदिम समाजमा खाद्यान्न संकलन, व्यवस्थापन र उपयोगका क्रियाकलाप मात्र हुन्थ्यो (Connell 2009) । महिला र पुरुष खाद्यान्न संकलन तथा सिकार गर्दथे । त्यसबाट आवश्यकता पूरा हुन्थ्यो । त्यो दैनिकी थियो भविष्यका लागि जोहो गर्नु पर्दैनथ्यो । संचितको व्यवस्था थिएन । कुनै निजी स्वार्थ नभएको समाज असमान तथा विभेदको अवस्थामा प्रवेश गर्नु महिला र पुरुषको शारीरिक भूमिका खोज्नु र इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा लैंगिकताको निर्माण र विस्तार कसरी भयो भन्ने तथ्य पत्ता लगाउनु नै यस लेखको उद्देश्य हो ।

महत्व:

समाज सरलताबाट जटिलता तर्फ लम्क्यो । दुवैबाट शारीरिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिकआदि कार्यहरूमा सहयोग, सहकार्य, सहभागिता हुँदै समाज निरन्तर अगाडि बढिरह्यो । तर समविकासमा एकले अर्कोलाई साथ दिएका दुईमध्ये एकले उच्च स्थान प्राप्त गर्नु, अर्को उसको सहयोगी भएर पनि पछि पर्नु आफैमा अनौठो छ । के कसरी यस्तो अवस्था सृजना भयो होला भन्ने कौतुहल मेटाउन लेखिएको यो लेख आफैमा महत्वपूर्ण हुन सक्छ । किनभने यसले मानवसमाजमा स्थापित लैंगिकता(Gender)को यथार्थता पत्ता लगाउन सहयोग गर्छ भन्ने आशा अपेक्षा गरिन्छ ।

अध्ययनपद्धति:

समाजको श्रृङ्खलावद्ध विकासमा लैंगिकता जस्तो संवेदनशील विषयको अध्ययन गर्नु यो लेखको औचित्य हो । खोजतलासबाट सत्यतथ्य बाहिर ल्याउन वर्णानात्मक तथा अन्वेषणात्मक ढाँचाहरू प्रयोग गरी अध्ययनलाई पूर्णता दिइएको छ । नितान्त द्वितीय स्रोतमा आधारित गुणात्मक प्रकृतिका तथ्यहरू संकलन गरी आवश्यक मात्रमा प्रयोग गरिएको छ । लेखलाई क्रमबद्ध, व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन संकलित तथ्य एवं सूचनाहरूलाई आवश्यक मात्रामा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

लैंगिकता निर्माण प्रकृया:-(Gender Construction Process)

स्वतन्त्र रूपमा सीमित शारीरिक असमानताका साथ जन्मेको मानवलाई सामाजिक, सांस्कृतिक व्यवस्थाले पुलिङ्ग तथा स्त्री लिङ्गको आधारमा लैंगिकता(Gender)नामका नियम बनाउँछ । छोरा/केटालाई पुरुष र छोरी/केटीलाई महिला । उनीहरूका दैनिक क्रियाकलापलाई निर्देशन, नियमित तथा नियन्त्रण गर्न छुट्टाछुट्टै नियम मूल्य, मान्यता प्रथा एवं कानून आदि निर्माण गर्छ । ती प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा असमान विभेदकारी तथा अन्यायी हुन्छन् (भासिन, २००२) । तिनद्वारा उनीहरूलाई आ-आफ्नो गतिविधिहरू अगाडि बढाउन बाध्य पारिन्छ ।

विशेषताहरू(Features)

छोरा/पुरुष, छोरी/महिला नामकरण गरी छुट्टाछुट्टै मनोविज्ञान तयार गर्न विभिन्न गतिविधिमा अग्रसर गराइन्छ । जस्तो छोरालाई बलवान, शक्तिशाली, तार्किक, प्रतिस्पर्धी बनाउन, सो अनुकूलका व्यवहार, सिकाइ प्रकृया वा वातावरण तयार गरिन्छ । छोरी/महिलालाई कोमल, ममतामयी, मातृवत्सल तथा सेवाभावले प्रेरित गर्ने वातावरण तयार गरिन्छ । तर सिकाएको होइन स्वतःस्फूर्त प्रकट भएको तर्क प्रस्तुत गरिन्छ ।

स्थान र भूमिका:-(Status & Role)

“शारीरिक बनोटले नै महिलाहरु पुरुषभन्दा कमजोर हुन्छन् त्यसैले महिलाहरु पुरुषका सहयोगी हुन्छन् (अगस्ट कम्पे)। महिनावारी, गर्भधारण प्रसवका कारणले महिलालाई पुरुषमा आश्रित गराउँछ। त्यसले नै व्यक्तिको भावना, आचरण योग्यता, क्षमता आदि गुण निर्धारण गर्दछ। “आमा र श्रीमतीको भूमिका निर्वाहले परिवारलाई एकीकृत गर्दछन् त्यसैले महिलाको समाजमा रहेको स्थानलाई परिवर्तन गर्नुहुँदैन” (हर्वट स्पेन्सर)।

उपरोक्त तर्कअनुसार शारीरिक अवस्थाले नै महिला पुरुषका स्थान र भूमिका फरक किसिमले स्वतह निर्माण भएका छन्। शाश्वत नियम हो। बनाएको होइन भन्ने मनसाययुक्त वातावरण तयार गरी सो अनुकूलका आचरण, मनोभावना, कुशलता, क्षमता आदि निर्माण हुने शिक्षा र व्यवहार सिकाउने कार्य समाजले गर्दछ। ती नियमहरुलाई आन्तरिकिकरण गर्ने परिवेश खडा गरिन्छ। जसले पुरुषलाई उच्च मनोबलका साथै निणर्यकर्ता, परिवारको पालनकर्ताको रूपमा उच्च स्थान र भूमिका उपलब्ध गराउँछ। त्यही स्थानमा घरभित्रका सम्पूर्ण कार्य बच्चाको जन्म, पालनपोषण, अशक्त तथा वृद्धवृद्धाहरुको स्यहार, पशुपालन, कृषि आदि कार्यमा उपयुक्त हुने गुण आचरण, मनोभावना आदि अनिवार्य नियमकै रूपमा आन्तरिकिकरण गराउने र बोभको भारी बोक्ने दोस्रो दर्जाको स्थान निर्माण हुन्छ। ती असमान, विभेदयुक्त कार्यहरु निम्न किसिमका हुन्छन्।

पहिरन (Fashion)

लिंगको आधारमा जन्मैबाट सांकेतिक रूपमा वस्त्र, आभूषणको व्यवस्था समाजले गर्छ। छोरी/महिलामा सहजै स्वीकार गर्ने मनोविज्ञान तयार गरिएको हुन्छ। जसमा महिलाहरुको स्वतन्त्रता तथा गतिशीलतामा बन्देज लगाउने कुटिल मनसाय लुकेको हुन्छ।

सामाजिकीकरण प्रकृया (Socialization Process)

“व्यक्तिले संस्कृतिकलाई आन्तरिकीकरण गरी समाजमा सक्रिय रूपले सहभागी हुने प्रकृया नै समाजिकरण हो”(Smith, Preston 1977)। नव शिशुलाई परिवार तथा समाजले आफ्नो नियम, रीतिथिति तथा भावना अनुकूलको साँचोमा ढाल्ने कार्य जन्मनासाथ सुरु गर्छ। ती प्रकृयाहरु प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा विभेदी र असमान हुन्छन्। रुथ हार्टन ले ती प्रकृयालाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरेका छन्। जस्तै:

क) छलयोजना (Manipulation)

यो प्रकृया बालक र बालिकालाई कस्तो किसिमको बनाउने भन्ने धारणासँग सम्बन्धित छ। केटा तथा पुरुषलाई सुरुदेखि नै निडर, साहसी बनाउने वातावरण तयार गरिन्छ। उसले त्यो अनुसारका गुणहरु सिक्दै जान्छ। त्यस्तै बालिका/छोरीलाई सिंगार पटार गरी राम्री भएको अभिव्यक्ति गर्ने प्रकृयाले नै तिनमा गहिरो छाप पार्दछ र (बालिका) आफूमा त्यस अनुसारका लक्षणहरु निर्माण गर्न तर्फ लाग्छन्। जस्तो कोमल, नरम, ममतायुक्त आदि।

ख) धाराबद्धता (Canalisation)

यो बालबालिकालाई कस्ता सामग्रीतर्फ ध्यान आकर्षित गर्ने वा निर्देशित गर्ने भन्ने प्रकृया हो। जसले बालबालिकाको भविष्यको आकाँक्षा तथा सपना देखाउने काम गर्छ। ती खेलौनाको रूपमा उपलब्ध गराउने सामग्रीहरु हुन्। जस्तो केटा/छोरालाई मोटर, हवाईजहाज, बन्दुक, भकुण्डो र बालिका/छोरीलाई पुतली, भाडाकुटी, भान्छाको सामान आदि दिइन्छ। खेलौनाको रूपमा पाएका सामानहरुले उनीहरुको दिमागमा एक

किसिमको प्रभाव पाउँदै जान्छ । त्यसले उनीहरूमा छुट्टाछुट्टै किसिमका आकांक्षा, क्षमता तथा योग्यताआदि विकास हुँदै जान्छन् । बाल्यकालमा परेको छापले भविष्यको छनौट तथा रोजाइमा प्रभाव पार्दछ, र फरकफरक क्रियाकलापमा सहभागी हुँदै जान्छन् ।

ग) मौखिक सन्देश (Verbal Appellation)

कुनै पनि भाषाबाट निस्कने वर्णका संकेत र त्यसद्वारा प्रवाह हुने सन्देश फरकफरक हुन्छन् । तिनले छोरा छोरीको दिमागमा छुट्टाछुट्टै प्रभाव पार्दछन् । छोरालाई तिमी बलियो र साहसी छौं स्याबास बाबु भन्ने उत्साह र प्रोत्साहन दिने शब्दहरू अभिव्यक्त गरिन्छ । आहा नानी तिमी त कति राम्री, कोमल र नरम स्वभावकी छौं । यसरी छोरा र छोरीको निमित्त फरक फरक शब्दहरूबाट प्रकट गरिएको आशयले उनीहरूमा छुट्टाछुट्टै मनोविज्ञान तयार हुने र भिन्दाभिन्दै परिचय निर्माण हुन्छन् । लैंगिक भूमिकासँग जोडिएका ती सन्देशहरूले उनीहरूको मनमा जस्तो कल्पना उब्जन्छ, आफूलाई त्यस्तै बनाउन उद्यत हुन्छन् । संकेत गरिएका शब्दहरूले छोरालाई बढी र छोरीलाई कम महत्त्व दिएको अर्थ बोक्छन् ।

घ) कार्य परिचय (Activity Exposure):

बालबालिकाहरू आफ्नो नितान्त नजिकका सदस्यहरूको कार्यबाट बढी प्रभावित हुन्छन् । छोरी आमाले गर्ने गरेका जस्तै काम गर्न थाल्छन् वा उनलाई त्यस किसिमको काम गर्न लगाइन्छ । छोरा/बालक पुरुष सदस्यहरूले गर्ने कामप्रति आकर्षित हुन्छ वा उसलाई त्यस्तै काम गर्न लगाइन्छ वा बाबुसँग बजार पठाइन्छ । ती क्रियाकलापले छुट्टा छुट्टै वातावरण तयार हुन्छ । त्यसले स्त्रीत्व र पुरुषत्वको आशय प्रकट गर्छ । तत्पश्चात् उनीहरू जानी नजानी आफ्नो जीवनमा लागु गर्न प्रेरित हुन्छन् । (उद्धृत भासिन, २००२)

उपरोक्त समाजद्वारा निर्मित सिकाइ प्रकृयाले बालबालिकाको परिचय बन्दछ । उनीहरू तोकिएको सीमाभित्र रही आ-आफ्ना भूमिका/गतिविधिहरू प्रस्तुत गर्न अभिप्रेरित हुन्छन् । जसबाट जानी नजानी असमानता तथा विभेदका सूखलाहरू निर्मित र विकास हुँदै जान्छन् ।

ऐतिहासिक विकास (Historical Development)

धार्मिक सिद्धान्तको व्याख्या अनुसार मानव इतिहासको सुरुको समाजमा महिला र पुरुष थिए । जैविकीय रूपमा भिन्न भए तापनि प्रत्येक गतिविधिमा संलग्न हुन्थ्यो । हिन्दु धर्ममा उनीहरूलाई प्रकृति र पुरुष (Prakriti & Purush) र क्रिश्चियन धर्ममा आदम र इभ (Adam & Eve) भनिन्थ्यो । विभिन्न धर्ममा स्त्री र पुरुषलाई फरक फरक ढंगले बुझिन्थ्यो । मानवजातिको निरन्तरताको निमित्त महिला र पुरुषको सृष्टि गरिएको थियो । तर उद्भविकासविद्हरूले डार्विन (Darwin) को जीवको उत्पत्ति (Origin of Species)को आधारमा समाज र संस्कृतिको विकास जंगली अवस्थाबाट सभ्यताको अवस्थामा आएको तथ्य प्रस्तुत गर्दछन् तर वर्तमान समयमा पनि धेरै किसिमका परिवार र समाजहरू (मातृवंशीय, पितृवंशीय, बहुपत्नी, बहुपति) समाजमा विद्यमान छन् । (लुइटेल २००८) । कहिले देखि लैंगिक भूमिका निर्माण भयो । निश्चित रूपमा व्याख्या गर्न कठिन छ । शारीरिक बनेट र

शक्तिले नै महिला र पुरुष छुट्याइयो । पुरुषको बलले महिलालाई नियन्त्रण गर्‍यो । त्यसबाट नै लैंगिकता (शोषण दमन) निर्माण भयो भन्ने तर्क महिलावादीहरूको छ ।

मानवसमाजको प्रारम्भिक काल जीविकोपार्जनका निम्ति प्रकृतिप्रदत्त साधनस्रोतमा आधारित हुन्छ । ९९.९% सिकार र कन्दमूलमा आधारित हुन्छ (Haralambos 1982)। सिकार र कन्दमूलको खोजीमा दिनचर्या व्यतित हुन्छ । कन्दमूल बटुल्नु, सिकार गर्नु र माछा मार्नु नै महिला पुरुषको दैनिकी हुन्छ । उत्पादनका स्रोतहरू सामूहिक हुन्छन् । त्यो खानामा प्रयोग गरिन्छ । समूहमा महिला पुरुष र बालबच्चा हुन्छन् । उत्पादन इकाई गृहस्थी हुन्छ । व्यक्तिगत सम्पत्ति हुँदैन । उत्पादन कार्य उपभोगको लागि मात्र हुन्छ । समूहमा उत्पादन हुन्छ र परिवारको निर्माण भएको हुँदैन । समूह नै सामाजिक र आर्थिक एकाइ हुन्छ । खाद्यान्न सामूहिक हुन्छ । काम सबै सामूहिक हुन्छन् । आर्थिक तथा राजनीतिक निर्णयमा समान रूपमा सहभागी हुन्छन् । समूहमा दुवैको समान योगदान हुन्छ । व्यक्तिगत सम्पत्तिको उदय नहुँदासम्म पुरुषको उत्पादन भूमिका र महिलाको गृहकार्यको समान महत्व हुन्छ । महिला समूहको केन्द्रविन्दुमा रहने हुँदा स्थान उच्च हुन्छ ।

जंगली कष्टकर जीवनयापनले अस्तित्व खतरामा रहँदा उपयुक्त जलवायु र उब्जाउ भूमिको खोजीतर्फ समूहउन्मुख हुन्छ । जनावर पाल्ने र कृषिको सुरुवात हुन्छ । खाद्यान्न उत्पादन र सन्तान उत्पादनमा महिलाको भूमिका बढी हुन्छ । तर अनुभव, नवीन खोज तथा चतुराईले आर्थिक कारोबारको सम्पूर्ण अधिकार पुरुषमा जान्छ । वंशपरम्पराको थालनी हुन्छ । सन्तान र महिला परिवारको मुख्य पुरुषको मातहतमा रहने व्यवस्थाको सुरुवात हुन्छ । महिलामा रहेको सत्ता यसै समयबाट पुरुषमा हस्तान्तरण हुन्छ । व्यक्तिगत सम्पत्तिको संकेतहरू देखिन्छन् । पितृसत्ता सुरु हुन्छ । समाजमा पुरुषको स्थान उच्च रहन्छ । दमन शोषण र अन्यायको बीजारोपण हुन्छ (Reiter 1975)।

कृषियुगको अन्ततिर उत्पादनले पुँजीसंकलन हुन्छ । जमिनदार पुँजीपतिमा रुपान्तरित हुँदा यन्त्रको अविष्कार र औद्योगिक क्रान्तिको सुरुवात हुन्छ । कलकारखानामा पुरुषका साथै महिलाहरूले प्रवेश पाउँछन् । तर लिंगमा आधारित श्रमविभाजन र असमानताहरूमा वृद्धि हुँदै जान्छ । महिला भएका कारण समान काममा असमान पारिश्रमिक दिने संस्कारमा भ्रम वृद्धि हुन्छ । अर्थोपार्जनका सम्मानित पेसाहरूमा पुरुषहरूको आधिपत्य रहन्छ । महिलाहरू पारिश्रमिक नपाउने अनुत्पादक घरगृहस्थीका क्षेत्रमा सीमित रहन्छन् । सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको अवधारणाले प्रश्रय पाउदा महिला र पुरुषविचको सम्बन्धमा गहिरो खाडल खडा हुन्छ (बोउवार, १९४९) । सन् १९६० को दशक पछि आफ्नो हक अधिकारप्रति महिलाहरू सचेत भए । Simon De Beauvoir, Kate Millet, BettyFriedan आदि महिलाहरू र संयुक्त राष्ट्र संघ लगायत विभिन्न संघसंस्थाहरू यो क्षेत्रमा सक्रिय रूपले लागे । चौतर्फी महिला हक हित तथा अधिकारका निम्ति बुलन्द आवाजहरू उठे ।

महिला हक अधिकारमा केही सुधार भए तापनि पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना र पुरुषप्रधान मूल्य मान्यताका कारण समाज र संस्कृतिमा समानता स्थापित हुन सकेको अवस्था छैन । लैंगिक विकास, सशक्तिकरण, स्वतन्त्रता र समानताका नारा, निति नियम र कानूनमा सुधार आएतापनि सदियौं देखि जरो गाडेर बसेको लैंगिक असमानता तथा परम्परागत रुढिवादिताले प्राप्त अधिकारलाई पनि प्रयोगमा ल्याउन सक्ने अवस्था देखिएको हुँदैन । कुनैपनि क्षेत्र र स्थानमा महिलाको पूर्ण पकड छैन । महिला पुरुष विच अझैपनि विभेद कायमै छ

। समाजका हरेक स्थानमा पुरुषलाई विश्वास गरिन्छ । प्रत्येक स्थानमा उनीहरूकै वर्चस्व छ । सामाजिक, आर्थिक, राजनितिक स्थितिमा महिला र पुरुषविच असमानता तथा भिन्नता कायमै छ । पुरानो अन्धविश्वास तथा परम्पराको शिकार महिलाहरू अध्यावधी भैरहेका छन् । आजीवन मेहनत गरे तापनि वाञ्छनीय स्थान र सुविधा पाउन सकेका छैनन् । स्थिति असन्तुलित भएकोले परिस्थितिसँग सम्झौता गर्न सक्दैनन् त्यसैले महिला हुनु अपराध नभए तापनि अनौठो छ ।

निष्कर्ष

लैंगिकता निर्माण दुई चार वर्षको घटना नभई युगौयुगको सामाजिक सांस्कृतिक परिणति हो । पृथ्वीमा मानव प्राणीको उद्भवले जब दुई लिंगको सृष्टि गर्‍यो तब नै लैंगिकता(Gender) निर्माण प्रकृया थालनी भयो । सरल समाज जटिलतासँगै गहन तथा असीमिति असमानतातर्फ उन्मुख हुँदै अझै अगाडि बढ्दैछ ।

समाजको प्रारम्भिक चरण खाना खोज्नु र खानुमा मात्र सीमित थियो । स्त्रीजाति/महिला पुर्नउत्पादन कार्यको बोझ उठाउन व्यस्त रहँदा खाद्यान्न खोज र स्वजनको सुरक्षामा असमर्थ रहे । पुरुष अलौकिक प्रकृतिमा स्वजातीय अस्तित्व बचावमा प्राकृतिक प्रकोप, जंगली जनावर तथा मानव समुहहरूबाट आफ्नो समुहको बचाव तर्फ अग्रसर भए । जटिल परिस्थितिको सामनार्थ, अनुभव र नयाँ नयाँ ज्ञान संगाल्दै सम्भावना खोजतर्फ अग्रसर भए । आवश्यकतालाई सरल र सहज बनाउन प्रकृति अनुकूल प्रविधि निर्माण गर्छन् । कष्टकर जीवनबाट उन्मुक्ति पाउन सम्भावनाहरू खोज्ने योजनाहरू निर्माण हुन्छन् । सन्तानको सुरक्षार्थ स्थायी बसोबास, सम्पत्ति संचय, वंशपरम्परा तथा उत्तराधिकार सम्बन्धी सामाजिक संस्था निर्माण तथा उत्तराधिकार पुरुषमा हस्तान्तरण हुने प्रथा, परम्पराहरू निर्माण गर्दछन् । चौतर्फी बन्धनयुक्त वातावरण तयार तथा सत्ताको बागडोर आफ्नो हातमा पार्छन् । मानव सृष्टिलाई नियमित तथा निरन्तरता दिने स्त्री/महिला मासिक धर्म, गर्भधारण, प्रसवआदि प्रकृयाबाट शारीरिक तथा मानसिक रुपमा कमजोर हुन्छन् । निरन्तरको सन्तान उत्पादन चक्रबाट उन्मुक्ति पाउदैनन् । अस्तित्व पहिचानको औचित्य स्थापित गर्न नविन योजना बनाउने कला र योग्यता अभिवृद्धि गर्ने सोचको असमर्थताले आफू अनुकूलको सम्भावना खोज्ने मार्ग कोर्न सक्दैनन् वा अशक्त हुन्छन् । उपयुक्त विधि, प्रविधि तथा पद्धतिको विकासका साथ आफूलाई समाजमा स्थापित गर्न असमर्थ हुन्छन् । वर्षौवर्षसम्मको निरन्तर क्रिया सन्तान उत्पादन स्याहार, सम्भारमा मात्र सीमित हुनु हो । नवीन दुनिया खोज्नु उनको काम होइन । सीमाबद्धता घेराले पुरुषविरुद्ध प्रतिवाद गर्ने साहस र शक्ति हुँदैन । बरु पुरुषको सहयोगी बन्छन् । आफ्नो स्वअस्तित्व देख्दैनन् । समाजलाई निरन्तरता दिने सन्तति उपलब्ध गराएता पनि आफूलाई महान् बनाउन सक्दैनन् । शारीरिक लाचारीपनले आफै निरीह भई पुरुषको चरणकलमको दासमा परिणत हुन्छन् । यो प्रकृत्याले सुन्दर समाज निर्माण गर्ने स्त्रीजाति/महिलाको अधोगति भयो ।

संकट, अभाव तथा आवश्यकताले नै नयाँ सम्भावनाको द्वार खुल्छ, भन्ने उद्गारअनुसार केही दुरदर्शी महिलाहरू असमान शक्तिसम्बन्धको जालोबाट उन्मुक्ति खोज्दै महिलामुक्तितर्फ उन्मुख हुन्छन् । हक अधिकार प्राप्तिका निमित्त प्राण आहुति दिन उद्यत भई आफूहरूको संसार निर्माणमा प्रतिबद्ध रहन्छन् । दुईको समान सहभागिता र सहकार्यले मानव समुदायको भलो हुन्छ । तर शारिरीक बल तथा भरोसाको आडमा अर्को पक्षलाई कमजोर मान्दा मानव अस्तित्व नै खतरामा पर्छ । दुःख सुखमा समान सहयात्री बनेका स्त्रीजाति/महिला समान

हकदार हुन् भन्ने मनोविज्ञान तयार हुनु अपरिहार्य छ । “एक हातले ताली बज्दैन, एकहोरो रोटी पाक्दैन” भन्ने उखानलाई आत्मसात गर्दै सुन्दर समाज निर्माणका हेतु अधिकार प्राप्ति र परिचालनमा भावनात्मक एवं सहयोगात्मक अन्तरसम्बन्ध स्थापित हुनु आवश्यक देखिन्छ । दुवै आ-आफ्नो अधिकार प्रति सजग हुँदै कर्तव्य पालनामा कटिबद्ध भई एक आपसमा सद्भावपूर्ण वातावरण निर्माण गर्न सके समतामूलक समाजको स्थापना हुन्छ । स्वर्गमय परिवार तथा समाज बन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- Bhadra, Chandra (2016) *Three Decades of Academic Advocacy for Gender equality and empowerment of women in Nepal*, Kathmandu, Oxford International Publication pvt ltd
- Bhasin, Kamala (1993), *What is Patriarchy?* Delhi, Kali for women
- Bhasin Kamala (2003), *Understanding Gender*, Delhi, Kali for women
- Connell Raewyn (2009), *Short Introduction Gender*, UK Polity Press
- Haralambos, M.Heald, R.M. (1980), *Soicialogy Themes and Presspectives*, New York, Oxford University, Press
- Luitel, Samira (2008), *Gender Studies*, Kathmandu, Academic Book Center
- Ollenburger C. Jane, Hellen A. Moore (1992), *A Sociology of Women*, New York, Prentic-Hall
- Reiter R. Rayna (1975), *Toward an Anthropology of Women*, New York, Monthly Review Press
- Smith, Ronald.W, Preston. Frederick W. (1977), *Socilology An Introduction*, New York, ST. Martin's Press
- Unger, Rhoda.K (1998), *Resisting Gender*, London: Sagepublication Ltd.
- कार्की, शुशिला (२०६८) *लैंगिक समानता*, काठमाण्डौ: एम.के. पब्लिसिंड एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स
- वन्त, प्रत्युष, गौतम, सोभा, वास्कोटा, अमृता (२०५६) *छापाया महिला*, काठमाण्डौ: प्रेश ईन्टिच्यूट
- सिमोन डि बोउवार, महिला (*the second Sex*) *अनुवाद रमेश सुनुवार*, काठमाण्डौ, प्रगति पुस्तकसदन ।